

Р. А. Калюжний
Ю. В. Ящуринський

Основи римського приватного права

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Р. А. Калюжний
Ю. В. Ящуринський

ОСНОВИ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Курс лекцій

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2011

ББК 67.2я73
К17

Рецензенти: *А. М. Колодій*, д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПН України
С. Я. Фурса, д-р юрид. наук, проф.
В. М. Іванов, канд. іст. наук, доц.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 1 від 27.01.10)*

Калюжний Р. А., Ящуринський Ю. В.

К17 **Основи римського приватного права: курс лекцій / Р. А. Калюжний, Ю. В. Ящуринський. — К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. — 184 с. — Бібліогр. : с. 182–183.**

ISBN 978-617-02-0082-2

У запропонованому курсі лекцій стисло викладено основи римського приватного права. Висвітлюються поняття, предмет і система римського права, його джерела, розглядаються питання захисту приватних прав, сімейних правовідносин; розкривається зміст речового права, значну увагу приділено зобов'язальному та спадковому праву.

Книга розрахована на студентів юридичних вишів та факультетів, а також для всіх, хто цікавиться проблемами римського приватного права.

ББК 67.2я73

ISBN 978-617-02-0082-2

© Р. А. Калюжний, Ю. В. Ящуринський, 2011
© Міжрегіональна Академія управління
персоналом (МАУП), 2011
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011

ЗМІСТ

Передмова	5
Тема 1. Предмет та система римського приватного права	9
§ 1. Предмет римського приватного права	9
§ 2. Значення римського права для сучасної юриспруденції	10
§ 3. Система римського права	11
§ 4. Етапи розвитку римського права	13
§ 5. Рецепція римського права	15
Тема 2. Джерела римського права	17
§ 1. Поняття джерел права	17
§ 2. Джерела правоутворення	18
Тема 3. Суб'єкти цивільного права	24
§ 1. Поняття статусного права	24
§ 2. Поняття особи та її правоздатність	25
§ 3. Обмеження правоздатності	26
§ 4. Дієздатність фізичних осіб	27
§ 5. Статусні суди	28
§ 6. Юридичні особи	28
Тема 4. Захист суб'єктивного права	29
§ 1. Поняття здійснення права	29
§ 2. Поняття і класифікація римських позовів	31
§ 3. Захист і заперечення проти позовів	33
§ 4. Особливі засоби преторського захисту	33
§ 5. Форми захисту суб'єктивних прав	34
§ 6. Позовна давність	39
Тема 5. Сімейні правовідносини	40
§ 1. Поняття сімейного права	40
§ 2. Римська сім'я. Агнатське і когнатське споріднення	40
§ 3. Поняття шлюбу та його види	42
§ 4. Особисті та майнові відносини подружжя	47
§ 5. Батьківська влада	49
§ 6. Опіка та піклування	51
Тема 6. Речі як об'єкти права	51
§ 1. Поняття і система речових прав	51
§ 2. Поняття і класифікація речей	52
Тема 7. Власність	55
§ 1. Поняття власності	55
§ 2. Зміст і поняття права власності. Його види	55
§ 3. Способи набуття права власності	56

Тема 8. Володіння	61
§ 1. Поняття володіння	61
§ 2. Види володіння	62
§ 3. Набуття володіння	63
§ 4. Втрата володіння	63
§ 5. Захист володіння	64
Тема 9. Право на чужі речі	66
§ 1. Поняття і види прав на чужі речі	66
§ 2. Поняття і види сервітутів	66
§ 3. Виникнення, припинення і захист сервітутів	69
§ 4. Особливі види сервітутів: емфітевзис і суперфіцій	70
§ 5. Заставне право	72
Тема 10. Зобов'язальне право	73
§ 1. Поняття і зміст зобов'язання	73
§ 2. Види зобов'язань	77
§ 3. Припинення зобов'язання	80
§ 4. Наслідки невиконання зобов'язання	81
Тема 11. Договори як джерела зобов'язань	84
§ 1. Поняття і види договорів	84
§ 2. Умови дійсності договорів	86
§ 3. Зміст договору	89
§ 4. Окремі види договорів	92
Тема 12. Зобов'язання ніби з договорів	109
Тема 13. Деліктні зобов'язання	111
Тема 14. Зобов'язання ніби з деліктів	114
Тема 15. Спадкове право	116
§1. Поняття спадкового права	116
§2. Спадкування за законом	119
§3. Спадкування за заповітом	121
§4. Відкриття і прийняття спадщини	123
§5. Сингулярне наступництво	126
Програма курсу “Римське приватне право”	129
Плани семінарських занять з дисципліни	
“Римське приватне право”	139
Контрольні питання з римського приватного права	146
Теми курсових робіт	150
Контрольні питання та казуси	151
Тести для іспиту	153
Словник юридичних визначень, термінів і понять	174
Список використаної та рекомендованої літератури	182

ПЕРЕДМОВА

Різнобічні процеси глобалізації політичних, торговельно-економічних, соціально-культурних та інших відносин країн романо-германської (континентальної) правової сім'ї потребує оновлення правових уявлень про їх упорядкування. За їх допомогою опосередковуються як взаємодія та зближення національних правових систем країн Західної Європи та України, так і виробляється сучасна модель їх правового поступу. Тому дослідження доктринальної першої основи та теоретико-історичного аспекту виникнення та формування романо-германської правової сім'ї дає змогу проаналізувати перспективи її розвитку, а також знайти оптимальні форми і шляхи взаємодії різних держав задля конструктивної співпраці.

Формування оновленої континентальної правової системи зумовлює необхідність переосмислення концептуальних положень, уніфікації базових понять і категорій, перегляду відправних принципів та ідей з тим, щоб останні відповідали досягнутому рівню суспільних відносин на спільному європейському правовому просторі. Саме тому опанування основ римського приватного права як теоретичного фундаменту об'єднання різних систем права західноєвропейських держав студентами юридичних вищих навчальних закладів за різними освітньо-кваліфікаційними рівнями підготовки є актуальним.

Основи римського приватного права займають одне з провідних місць серед юридичних дисциплін. Для кращого засвоєння змісту навчального матеріалу необхідно знати, як саме виникла та розвивалася Римська держава. Приватне право Стародавнього Риму виникло у глибокій давнині, коли Рим являв собою лише невелику патріархальну общину. Воєнні дії, що вів Стародавній Рим, розвиток політичних та економічних відносин у Стародавньому Римі сприяли його бурхливому зростанню. Із невеликої общини виникла величезна держава, яка об'єднала майже весь освічений світ та стала центром не тільки торгового обороту, але і політичного життя.

Саме для правового регулювання багатосторонності комерційних відносин з врахуванням інтересів усіх народів, яких об'єднала Рим-

ська держава, виникла необхідність укладення права, яке б гармонійно поєднало весь позитивний досвід застосування правових норм, перевірених часом.

Як наслідок — було створено римське право, яке стало не тільки правом античного світу, але і сутнісно визначило розвиток юридичної думки того часу. Римському праву, яке відповідало інтересам пануючого класу, були притаманні такі риси: універсальність, чіткість формулювань, досконала юридична техніка, ясність побудови та аргументація правових норм, глибинна життєва конкретність та практичність. Саме тому сьогодні воно є базою для вивчення теорії цивільного та цивільно-процесуального права України.

Курс лекцій “Основи римського приватного права” розрахований і для студентів стаціонару, і для тих, хто навчається за заочною формою навчання, а також для тих, хто самостійно прагне опанувати навчальну дисципліну “Основи римського приватного права”.

Відведений навчальним планом на вивчення цієї дисципліни обсяг часу, 36 академічних годин аудиторних занять, порівняно з іншими навчальними дисциплінами — незначний. Тому автори детально зупиняються на розгляді лише основних інститутів римського приватного права. При підготовці курсу лекцій автори поставили за мету — допомогти студентам засвоїти найважливіші поняття та інститути римського приватного права, які були реципійовані у законодавство країн романо-германської правової сім’ї, в тому числі і в сучасне українське законодавство.

Підготовлений курс лекцій сприятиме майбутньому спеціалісту — юристу для розуміння об’єктивного характеру права, необхідності дотримання логіки при правозастосуванні, яка повинна ґрунтуватися на справедливості вирішення спорів та забезпеченні природних прав людини.

Запропонована структура викладання матеріалу в цілому відповідає Інституціям Юстиніана — однієї з чотирьох частин кодифікованого права, які були затверджені в 529 р. н. е., а потім ще довго використовувались як вступний піврічний курс для початківців-студентів (*institutionis* – лат. “елементарне викладення”, “настановлення”).

Розпочинається виклад навчального матеріалу оглядом історії Стародавнього Риму, потім з’ясовуються питання римського права в цілому, його джерела. Вагомим підґрунтям сформульованих у курсі лекцій теоретичних висновків та узагальнень стали положення, які розробляли у своїх працях учені-романісти. Насамперед, це сто-

сується проблем історії розвитку римського права, його рецепції, системи римського права та його джерел, а також тих чи інших інститутів римського приватного права.

Курс лекцій “Основи римського приватного права” відображає позицію авторів щодо обсягу навчального матеріалу, який необхідний студентам для опанування навчальної дисципліни. Крім наукових праць, в основу підготовленого курсу лекцій увійшли першоджерела, вивчення яких допоможе студентам зрозуміти генезис впливу ідей, положень та норм римського права на історичний процес становлення континентальної правової системи.

Це насамперед Дигести Юстиніана, кодифікації країн Західної Європи та України, інші нормативно-правові акти, які зазнали істотного впливу права Риму, які є об’єктивною цінністю у процесі дослідження доктринальної першооснови права та юридичної науки романо-германської правової сім’ї та України.

У процесі підготовки курсу лекцій проаналізовано і чинні нормативно-правові акти, що допоможе студентам зрозуміти необхідність використання потенціалу римського приватного права для вдосконалення чинного цивільного законодавства України.

Структура курсу лекцій відповідає меті та поставленим авторами завданням. Найбільшу увагу у представленому курсі лекцій приділено розгляду права на чужі речі та зобов’язальному праву. Щодо питання статусу суб’єктів сімейного та спадкового права, то вони викладаються лише в найзагальніших рисах, вплив римського приватного права на законодавство України розглядаємо окремо.

Автори користувалися матеріали таких відомих авторів, як І. Б. Новицького, Б. Й. Тищика, Є. М. Орача, О. А. Підпригори.

Доповнюють лекційний матеріал “Програма курсу “Основи римського приватного права”, плани семінарських занять. Цікавими студентам будуть тести, а також словник юридичних визначень, термінів і понять. У кінці курсу лекцій також ми подаємо окремі практичні завдання та першоджерела римського приватного права, які у сукупності дозволяють студентам їх виконати без використання додаткової літератури.

Автори висловлюють подяку доктору юридичних наук, професору, член-кореспонденту Академії правових наук України, начальнику кафедри конституційного та міжнародного права Київського національного університету внутрішніх справ А. М. Колодію; доктору юридичних наук, професору, професору кафедри цивільного та тру-

дового права Київського університету права НАН України С. Я. Фурсі; кандидату історичних наук, доценту, завідувачу кафедри історії та теорії держави і права Інституту права імені князя Володимира Великого МАУП В. М. Іванову за доброзичливий відгук і ґрунтовні побажання, які ми врахували при остаточному редагуванні лекційного курсу.

Автори з вдячністю сприймуть усі побажання, пропозиції і зауваження, спрямовані на якісне поліпшення викладеного матеріалу.

ПРЕДМЕТ ТА СИСТЕМА РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

§ 1. Предмет римського приватного права

Римське приватне право є правом найбільшої держави античного суспільства. Зароджувалося воно у стародавній період у невеликій римській общині (датою заснування Риму вважається 21 квітня 753 р. до н. е.).

Будучи нескладною та архаїчною правовою системою, яка обслуговувала примітивний уклад життя невеликої римської общини, римське право того часу відзначалося вузько національним і патріархальним характером. У боротьбі за своє існування Рим у подальшому об'єднав майже весь античний світ.

Маленька римська община стає могутньою державою. Істотно змінюється внутрішня організація Римської держави і суспільства, руйнується старий патріархальний лад, змінюється примітивне натуральне господарство, виникають більш складні економічні відносини, закладається фундамент для подальшого світового суспільного розвитку.

На території Римської держави виникають і встановлюються численні ділові, торговельно-грошові відносини, в яких беруть участь представники різних країн. Виникає потреба в регулюванні цих нових відносин. Старе римське право для цієї мети не було придатним, потрібне було нове право, яке б могло однаково задовольняти інтереси всіх учасників суспільних відносин.

Правова дійсність вимагала привести старі норми у відповідність до нових умов та потреб суспільства. Римське право базується на таких засадах універсальності: вбирає в себе ті звичаї міжнародного торгового обороту, які до нього віками вироблялися у міжнародних зносинах, та надає їм юридичної ясності та міцності. Так виникає те римське право, яке згодом стало загальним правом усього стародавнього світу.

Отже, предметом вивчення курсу “Римське приватне право” є система правових норм Стародавнього Риму, яка регулювала суспільні відносини між приватними особами, а саме:

- сукупність особистих прав, правове становище суб'єктів у майнових відносинах, можливість суб'єктів здійснювати угоди майнового характеру;

- питання правового захисту приватних прав;
- шлюбно-сімейні відносини;
- відносини, пов'язані з власністю та іншими правами на речі;
- зобов'язання суб'єктів, які виникають з різних підстав: договорів, правопорушень, нібито з договорів, нібито з правопорушень;
- коло питань, які виникають з приводу спадкування майна померлих.

§ 2. Значення римського права для сучасної юриспруденції

Науково-теоретичне і практичне значення правової культури Стародавнього Риму, практика глибокого аналізу майнових відносин та ситуації, чіткість висновків з конкретних правових явищ, інші досягнення римської юриспруденції мають непроминуще значення.

Ідеями римського права виповнена сучасна теорія цивільного права, цивільного процесу, підприємницького права, міжнародного приватного права тощо. Тож для досконалого вивчення перелічених галузей права необхідно передусім знати римське право.

У римському праві закріплено розуміння права як системи загальнообов'язкових правових норм, санкціонованих людьми для свого блага, тому право — це інститут захисту населення.

У римському праві вперше знайшло відображення поділ норм права на публічне та приватне.

Римське право вперше в історії людства розробило критерії для оцінки правової поведінки людини, сформулювало особливу правову культуру відносин між людьми.

У римському праві вперше сформувалися юридична термінологія і понятійний апарат, наука про право.

Римські юристи вперше взяли на себе сміливість заявити про те, що правом треба займатися, його необхідно вивчати і йому потрібно навчатися.

Римське право — це невід'ємна методологічна база професійної юридичної освіти, основа розуміння теоретичних галузей права і порівняльного правознавства, дидактичне поле становлення юридичної мови та юридичного мислення.

Володіння загальновизнаними крилатими висловами, поняттями, афоризмами з римської юриспруденції свідчить не тільки про високу правову культуру, а й полегшує спілкування юристів різних країн.